

Magdalena Czech
(Uniwersytet Jagielloński)

TYMCZASOWE OSTATNIE SŁOWO. „ŻELAZNA KLATKA KAPITALIZMU” MAKSA WEBERA I TALCOTTA PARSONSA

W pierwszych słowach przedmowy do polskiego wydania *Teorii socjologicznej i struktury społecznej* Robert Merton powołuje się na Paula Samuelsona, który miał powiedzieć: „Jest tylko jedna rzecz lepsza niż oryginalna wersja książki z zakresu nauk społecznych – jest to jej polskie tłumaczenie”¹. Nie do końca wiadomo, jaka była przyczyna tak dobrego zdania Samuelsona o przekładach na język polski. Wiadomo jednak na pewno, że jego pogląd nie należy do dominujących, gdy mowa o jakości przekładów prac socjologicznych (na język polski i nie tylko). Dostrzeganie pracy tłumacza dopiero wtedy, gdy natykamy się na jego potknięcia, jest całkiem naturalne. Przecież często uważa się, że dobre tłumaczenie stwarza fikcję obcowania z tekstem oryginalnym. Warto jednak przyjrzeć się dokładniej przekładom prac z dziedziny nauk społecznych, ponieważ nierzadko dotyczą one terminów dla niej kluczowych i wyraźnie wpływają na to, jaką aparaturą pojęciową posługujemy się jako socjologowie. Tłumacze, czasami na równi z autorami, tworzą pojęcia wpływające nie tylko na mówienie, ale i na myślenie, także w ramach socjologii, zgodnie ze sformułowaną przez Ludwika Flecka zasadą:

[...] raz ogłoszona wypowiedź należy do tych sił społecznych, które tworzą pojęcia i nawyki myślowe: określa ona wspólnie z innymi wypowiedziami to, „czego inaczej pomyśleć nie można”. Nawet jeśli jest zwalczana, wzrastamy wraz z jej problematyką, która krążąc w społeczeństwie, jest społecznie uprawomocniona. Staje się oczywistą rzeczywistością, która ze swej strony warunkuje dalsze akty poznania².

W tym artykule zostanie przedstawiona dyskusja na temat jednego z kanonicznych pojęć socjologii, mianowicie „żelaznej klatki kapitalizmu”. Metafora ta znana jest z *Etyki protestanckiej i ducha kapitalizmu*³, bez wątplenia jednej z naj-

¹ Robert Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, przeł. Ewa Morawska, Jerzy Wertenstein-Żuławski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002, s. 3.

² Ludwik Fleck, *Powstanie i rozwój faktu naukowego. Wprowadzenie do nauki o stylu myślowym i kolektywie myślowym*, przeł. Maria Tuskiewicz, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie 1986, s. 66.

³ Max Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik” 1904, nr 20, s. 1–54 oraz 1905, nr 21, s. 1–110.

ważniejszych książek socjologicznych⁴. Choć praca ta jest oczywiście dziełem Maksy Webera, to autorstwo „żelaznej klatki” należałoby przypisać jej pierwszemu tłumaczowi i również klasykowi myśli socjologicznej, Talcottowi Parsonswi⁵. Celem artykułu jest przybliżenie przyczyn tego paradoksu oraz prześledzenie losów „żelaznej klatki” w polskich tłumaczeniach.

By oddać sprawiedliwość licznym tłumaczom Webera, trzeba zaznaczyć, że już sam styl jego pisarstwa dostarcza niemałych wyzwania translatorskich.

Weber nie przywiązywał wagi do formy, w której przedstawiał bogactwo swoich myśli. Umysł jego zawierał tak wiele wiadomości, że ich potok raz wprawiony w ruch niełatwo dawał się wtłoczyć w przejrzysty system zdań [...]. W dodatku wyrażał swoje wątpliwości i zastrzeżenia stosując często cudzysłowy, zdania warunkowe i inne językowe symbole ostrożności uczonego. Posługiwał się także kursywą, różnie ponumerowanymi paragrafami, różnymi czcionkami i innymi metodami układu materiału i podkreślenia rzeczy najważniejszych⁶.

Prace Webera na język angielski przekładało ponad trzydzieścioro tłumaczy, wśród nich wielu wybitnych socjologów, takich jak Charles Wright Mills, Hans H. Gerth, Frank H. Knight czy wspomniany Talcott Parsons. Już sama ich liczba może wskazywać, że trudno mówić o koherencji i konsekwencji w przekładzie terminologii stosowanej przez Webera, czyli rudymenarnych warunkach stawianych przy tłumaczeniu prac jednego autora. Nie brak krytycznych wypowiedzi dotyczących poszczególnych strategii i wyborów translatorskich: począwszy od zarzutów dotyczących niekompetencji językowej i niestarannej redakcji prowadzącej do nieporozumień⁷, niedostatecznego szacunku dla stylu i wycucia czynionych przez Webera aluzji filozoficznych⁸, aż po poważniejsze oskarżenia o brak należytego zrozumienia albo przynajmniej umiejętności przeniesienia w inny kontekst kulturowy koncepcji Webera⁹. Wersje poszczególnych tłumaczy różnią się między sobą do tego stopnia, także w przypadkach tak zasadniczych conceptów, jak rozumienie czy typy idealne, że zdaniem Alana Siki zasadne jest każdorazowe pytanie „o czyjego Webera chodzi?”¹⁰. Nie sposób chyba wyraźniej unaocznic roli tłumacza w przekazywaniu myśli autora.

Szczególnie interesujące w tym kontekście wydaje się Weberowskie określenie kapitalizmu jako *stalhartes Gehäuse* (w dosłownym tłumaczeniu: skorupa twarda jak stal), które niespełna trzydziestoletni wówczas Parsons w uznawanym

⁴ W międzynarodowym rankingu International Sociological Association na najważniejszą książkę XX wieku zajęła czwarte miejsce; <http://www.isa-sociology.org/en/about-isa/history-of-isa/books-of-the-xx-century> [dostęp 13.04.2017].

⁵ Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, przeł. Talcott Parsons, London: George Allen & Unwin Ltd., New York: Charles Scribner's Sons 1930.

⁶ Marianne Weber, *Max Weber. Ein Lebensbild*, Tübingen 1926. Cyt. za: Reinhard Bendix, *Max Weber. Portret uczonego*, przeł. Karol Jakubowicz, Warszawa: PWN 1975, s. 2–3.

⁷ Guenther Roth, *Interpreting and Translating Max Weber*, „International Sociology” 1992, vol. 7, nr 4, s. 449–459.

⁸ Peter Ghosh, *Some Problems with Talcott Parsons' Version of The Protestant Ethic*, „Archives Européennes de Sociologie” 1994, vol. 35, s. 104–123.

⁹ Gisela Hinkle, *The Americanization of Max Weber*, „Current Perspectives in Social Theory” 1986, nr 7, s. 87–104.

¹⁰ Alan Sica, *Weber, Irrationality and Social Order*, Berkeley–Los Angeles: University of California Press 1988, s. 95.

za kanoniczny przekładzie oddał jako *iron cage* (żelazna klatka). Wierność tłumaczenia tego pojęcia była szeroko dyskutowana, a sam Parsons przyznał po latach, że przekładając ten fragment, odszedł od oryginału, zainspirowawszy się, świadomie lub nie, znanym dziełem *Wędrowka pielgrzyma* autorstwa siedemnastowiecznego purytańskiego kaznodziei Johna Bunyana¹¹, u którego żelazna klatka wyobrażała najsurowszą karę związaną z odejściem od Boga: „Teraz jestem mężem rozpaczcy i jestem w niej zamknięty, jakby w żelaznej klatce”¹².

Peter Baehr zwraca uwagę, że określenie zastosowane przez Webera w oryginale i jego Parsonowski przekład mają odmienne konotacje: stal jest twarda, lecz w przeciwieństwie do żelaza stosunkowo elastyczna, z kolei skorupa – w opozycji do klatki kojarzącej się z opresyjnością – jest wytworem natury¹³. Co ważniejsze, w przeciwieństwie do lamentującego Człowieka w Klatce z pism Bunyana, ci, do których odnosi się Weberowska metafora *stalhes Gehäuse*, ci, którzy w niej tkwią, to: „Fachowcy bez ducha, sybaryci bez serca – te zera wyobrażają sobie, że wspięły się na nieosiągnięty dotąd szczebel człowieczeństwa”¹⁴. I o ile żelazna klatka była synonimem cierpienia, kary bez końca, sytuacji bez wyjścia, to „stalowy płaszcz”, choć nie wybrany dobrowolnie, jest chętnie nakładany i nie ma znamion kary, a ponadto niekoniecznie będzie on krępował na zawsze. Weber pisze przeciw:

Nikt nie wie, kto będzie mieszkał w przyszłości w tej strukturze i czy u kresu tego niesamowitego rozwoju nie pojawią się zupełnie nowi prorocy, lub potężne odrodzenie starych myśli i ideałów, albo też – jeśli ani jedno, ani drugie – zmechanizowane skamienienie wieńczone nadawaniem sobie znaczenia za wszelką cenę¹⁵.

Choć *stalhartes Gehäuse* pojawia w pracy Webera tylko raz, to „żelazna klatka” stała się wręcz międzynarodowym znakiem rozpoznawczym, słowem kluczem niemieckiego socjologa. „Max Weber jest szeroko znany ze swojego porównania nowoczesnego świata do żelaznej klatki” – takie zdanie otwiera artykuł pochodzący z czasopisma „Max Weber Studies”¹⁶ i jest to tylko jeden z licznych podobnych przykładów. Metafora ta pozostaje też inspiracją do nowych ujęć, jak na przykład w słynnym artykule Paula J. DiMaggio i Waltera W. Powella, *Nowe spojrzenie na „żelazną klatkę”: instytucjonalny izomorfizm i racjonalność zbiorowa*, gdzie czytamy:

W dziele *Etyka protestancka a duch kapitalizmu* Max Weber ostrzegał, że duch racjonalizmu zapoczątkowany przez ascezę osiągnął własny rozmach i że w warunkach kapitalizmu racjonalny porządek stał się żelazną klatką ludzkości, która, z wyjątkiem wskrzeszenia profetyzmu, została w niej

¹¹ Peter Baehr, *The iron cage and the shell as hard as steel: Parsons, Weber, and the stalhartes Gehäuse metaphor in the protestant ethic and the spirit of capitalism*, „History and Theory” 2001, vol. 40, nr 2, s. 160.

¹² John Bunyan, *Wędrowka pielgrzyma*, <http://www.zajezusem.com/pdf/Pielgrzymcz1.pdf> [dostęp 3.04.2017], s. 32.

¹³ Peter Baehr, *The iron cage...*, s. 161.

¹⁴ Max Weber, *Etyka protestancka i duch kapitalizmu*, przeł. Dorota Lachowska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 185.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Stephen Kalberg, *The Modern World as a Monolithic Iron Cage? Utilizing Max Weber to define the internal dynamics of the American political culture today*, „Max Weber Studies” 2001, vol. 1, nr 2, s. 178.

uwięziona „być może do czasu aż nie zostanie spalona ostatnia tona węgla”. [...] Wraz ze wzrostem tempa biurokratyzacji wizerunek żelaznej klatki prześladował badaczy społeczeństwa¹⁷.

Niewątpliwie, zważywszy, że od roku 1930 opublikowano ponad 3600 artykułów z zakresu socjologii, nauk o polityce i ekonomii, w których zawarto frazę „żelazna klatka” (*iron cage*), a także dwadzieścia jeden książek z tego samego zakresu, w których tytułach znalazła się ta metafora (tak notują to baza artykułów naukowych JSTOR i biblioteka London School of Economics).

Ponadto, choć problematyczny termin pojawia się ściśle w kontekście kapitalizmu, dążenia do bogacenia się, dominacji potrzeb materialnych nad duchowymi, często funkcjonują pojęcia „żelaznej klatki biurokratyzacji” oraz „żelaznej klatki racjonalności”, niejako doklejone do znanych koncepcji Webera¹⁸. Na przykład George Ritzer wielokrotnie używa pojęcia „żelaznej klatki racjonalności”, przypisując je Weberowi¹⁹, choć nie odsyłając czytelnika do tekstu, w którym Weber by się nim posługiwał. Ukuł nawet na jego podstawie własny termin „żelaznej klatki makdonaldyzacji”, a także przedstawił metafory klatki z aksamitu i gumy oraz wizję neonowej klatki²⁰.

W zredagowanym przez Stanisława Kozyra-Kowalskiego w 1984 r. pierwszym zbiorze tekstów Webera opublikowanym w języku polskim znajdujemy zapowiedź bardzo świadomej strategii przekładu – przytaczam ją niemal *in extenso*, bo stanowić może właściwie kanon zasad przekładu testu naukowego – która miała pozwolić uniknąć problemów obecnych w anglojęzycznych przekładach Webera.

Wydawcy [...] kierowali się oczywistą maksymą: polskojęzycznej edycji tekstów Weberowskich powinna przysługiwać wartość naukowa jak najbardziej zbliżona do wartości oryginału. Łatwiej jednak taką maksymę sformułować niż ją urzeczywistnić. Trzeba było przede wszystkim nie tylko unikać zastępowania charakterystycznych dla języka socjologicznego Webera kategorii teoretycznych pojęciami nie będącymi ich ekwiwalentem myślowym, lecz należało utrzymać – tak dalece jak na to pozwala natura języka polskiego – wielowarstwowość znaczeniową tych kategorii, czyli wystrzegając się destrukcji pewnych ważnych pojęć teoretycznych Webera przez roztopienie jednej kategorii w wielu różnych słowach języka polskiego. Polska edycja prac Webera wolna jest od błędów takiego tłumaczenia, które stanowi dosyć arbitralną interpretację myśli tłumaczonego autora. Błąd ten często właściwy jest anglosaskim wydaniom rozpraw Webera, a zwłaszcza rozprawom tłumaczonym przez Talcotta Parsonsa; gdzie Weberowskie pojęcie *Stände* (stany) oddaje się przez *social strata* (warstwy społeczne), *status groups* (grupy statusu), a nawet *caste* (kasta), *Kampf* (walkę) przez *conflict* (konflikt), *Verband* (związek) przez *cooperate group* (grupę kooperacyjną), *Herrschaft* (panowanie) przez *imperative control* (imperatywną kontrolę), *Anstalt* zaś (instytucję) przez *compulsory association* (przymusową asocjacje). W tłumaczeniu tekstów Webera starano się też okazać maksymalny szacunek dla odcieni myśli autora, przejawiających się w języku. Unikano w przekładzie zacierania osobliwości języka autora, sprowadzania stworzonych przez niego neologizmów czy stosowanych archaizmów, latynizmów lub słów pochodzenia greckiego do kategorii „lepiej brzmiących po polsku”, ale wyposażonych w inny odcień znaczeniowy, a niekiedy w zupełnie inny sens teoretyczny.

¹⁷ Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, *Nowe spojrzenie na „żelazną klatkę”: instytucjonalny izomorfizm i racjonalność zbiorowa*, przeł. Aleksandra Lompart, w: *Współczesne teorie socjologiczne*, red. Aleksandra Jasińska-Kania, Lech M. Nijakowski, Jerzy Szacki, Marek Ziółkowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2006, s. 600.

¹⁸ Alan Sica, *Weber, Irrationality and Social Order*, s. 71.

¹⁹ George Ritzer, *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, przeł. Sławomir Magala, Warszawa: Muza 1999, s. 52.

²⁰ *Ibidem*, s. 295–298.

Za słusznym skądinąd postulatem szacunku dla „ducha języka polskiego” kryje się dość często tendencja do odmawiania autorom piszącym w innym języku prawa do wzbogacania nie tylko zastanego języka ojczystego, lecz także zastanych języków innych narodów²¹.

Passus zawierający metaforę *stalhartes Gehäuse* znajduje się w rozdziale książki *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* poświęconym duchowi ascezy i kapitalizmowi. Rozdział ten został zawarty we wspomnianym powyżej tomie pod redakcją Kozyra-Kowalskiego w tłumaczeniu Jerzego Prokopiuka i Henryka Wandowskiego²². Ponadto od niedawna polski czytelnik ma dostęp do aż trzech różnych całościowych przekładów tej pracy Webera (można by powiedzieć, że pozwoli zbliżamy się do standardu anglosaskiego). Pierwszy raz *Etyka protestancka a duch kapitalizmu* ukazała się po polsku w 1994 r. w tłumaczeniu Jana Mizińskiego²³, po szesnastu latach tłumaczenie to wznowiono po przejrzaniu i uzupełnieniu przez Bogdana Barana²⁴. A już rok później dzieło Webera pojawiło się pod nieco tylko innym tytułem *Etyka protestancka i duch kapitalizmu* w tłumaczeniu i z obszernym, erudycyjnym wstępem Doroty Lachowskiej, która „podjęła się nowego tłumaczenia książki Webera w przekonaniu, że wierny i dobry przekład jest czytelnikom polskim bardzo potrzebny”²⁵. Rzadko na eksponowanym miejscu na ostatniej stronie okładki książki mowa jest o tłumaczu. W przypadku tej ostatniej publikacji to właśnie Lachowskiej poświęcono tutaj więcej miejsca niż Weberowi, co dowodzi, że nie tylko błędy pozwalają tłumaczowi wychodzić z cienia²⁶.

W żadnym z polskich przekładów *Etyki protestanckiej...* nie znalazło się wyrażenie „żelazna klatka” – kalka z przekładu Parsonsa. Prokopiuk i Wandowski w taki sposób oddają interesujący nas tu fragment:

Kosmos ten [nowoczesna gospodarka oparta o produkcję maszynową – M.C.] określa dziś z nieuniknionym przymusem sposób życia wszystkich jednostek, które urodziły się w jego trybach, nie zaś tylko sposób życia wykonujących bezpośrednio ekonomiczną czynność zarobkową, i być może będzie go w taki sam sposób określał dotąd, aż spłonie ostatni cetnar kopanego węgla. Zdaniem Baxtera troska o dobra zewnętrzne powinna spoczywać na barkach jego świątobliwych „jak lekkie płaszczy, który można zrzucić w każdej chwili”. Los jednak zrzucił, że płaszczy ten stał się stalową skorupą. Od kiedy asceza podjęła zadanie przebudowy świata i oddziaływania nań, dobra zewnętrzne tego świata zaczęły uzyskiwać coraz bardziej wzrastającą i nieubłaganą władzę nad ludźmi, jak nigdy przedtem w historii²⁷.

Miziński tłumaczył kluczowe zdania następująco: „troska o zewnętrzne dobra, «cienki płaszczy, który można w każdej chwili zrzucić» miała według Baxtera występować tylko wśród jego wybranych świętych. Jednak z luźnego pła s z c z a

²¹ Max Weber. *Szkice z socjologii religii*, red. Stanisław Kozyr-Kowalski, przeł. Jerzy Prokopiuk, Henryk Wandowski, Warszawa: „Książka i Wiedza” 1984, s. 68.

²² Ibidem, s. 88–110.

²³ Max Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, przeł. Jan Miziński, Lublin: Test 1994.

²⁴ Idem, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, przeł. Bogdan Baran, Jan Miziński, Warszawa: Aletheia 2010.

²⁵ Idem, *Etyka protestancka i duch kapitalizmu*, przeł. Dorota Lachowska.

²⁶ Zob. Marta Bucholc, *Weber wytłumaczony*. „Etyka protestancka i duch kapitalizmu” Maxa Webera, „Kultura Liberalna” 2011, nr 154 (52), <http://kulturaliberalna.pl/2011/12/20/bucholc-weber-wytłumaczony-%E2%80%99Etyka-protestancka-i-duch-kapitalizmu%E2%80%9D-maxa-webera> [dostęp 3.04.2017].

²⁷ Max Weber. *Szkice z socjologii religii*, s. 108–109.

[sic! – M.C.] zrobił się twardy jak stal”²⁸. W tłumaczeniu Mizińskiego i Barana fragment ten brzmi „Troska o zewnętrzne dobra powinna zdaniem Baxtera okrywać ramiona jego świętych niczym «cienki płaszcz, który można w każdej chwili rzucić». Fatum jednak uczyniło z płaszcza konstrukcję twardą jak stal”²⁹. Niewiele różni się od wersji Lachowskiej: „Zdaniem Baxtera, troska o zewnętrzne dobra powinna spoczywać na ramionach jego świętych jak «cienki płaszcz, który zawsze można rzucić». Ale z płaszcza zrządzenie losu uczyniło s t a l o w ą konstrukcję”³⁰.

Mimo że w bliższych oryginałowi polskich tłumaczeniach Webera mowa jest o stalowej skorupie czy konstrukcji twardej jak stal, metafora żelaznej klatki, traktowana rzecz jasna jako należąca do spuścizny Webera, była i jest szeroko wykorzystywana w polskiej socjologii. W słynnym eseju *Komunistyczny Lewiatan* pisała o niej między innymi Maria Hirszowicz³¹. Jej popularności nie zmieniła też dostępność polskich przekładów dzieła Webera i wciąż występuje nawet w nowszych pracach³². O tym, że los tłumaczenia stał się już właściwie niezależny od oryginału, może świadczyć artykuł, w którym Joanna Kusiak, opierając się na niemieckim oryginale, tłumaczy *stalhartes Gehäuse* jako „twardą jak stal skorupę”, a jednocześnie, na tej samej stronie, kontynuuje swój wywód, pisząc o „Weberowskiej «żelaznej klatce»”³³. Z podobną dwoistością mamy do czynienia w książce Zdzisława Krasnodębskiego. Przedstawiając koncepcję kapitalizmu niemieckiego socjologa, Krasnodębski pisze: „Teraz liczą się przede wszystkim dobra materialne, które panują nieubłaganie i w coraz większym stopniu nad ludźmi i stały się wiążącą ich «stalową skorupą»”³⁴. Natomiast kiedy dwadzieścia stron dalej zderza myśl klasyka z koncepcjami postmodernistycznymi, skorupę zamienia w klatkę: „Zamiast «stalowej klatki», o której pisał Weber, mamy do czynienia z klatką gumową; elastyczną, różnorodną siecią komunikacji, Pesymistyczne, dramatyczne prognozy mówiące o zagrożeniu wolności – wśród nich prognoza Webera – okazały się fałszywe. Zamiast zniewolenia występuje raczej nadmiar wolności”³⁵.

Dobrze ma się również w polskim dyskursie „żelazna klatka racjonalności” – pojęcie, którego Weber nie użył, służy do streszczania jego poglądów na proces odczarowywania świata i jego biurokratyzacji. Jest ono na tyle legitymizowane, że pojawia się nie tylko w pracach naukowych³⁶, ale i w materiałach dydaktycznych prezentowanych w ramach studiów socjologicznych³⁷.

²⁸ Max Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, przeł. Jan Miziński.

²⁹ Idem, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, przeł. Bogdan Baran, Jan Miziński, s. 131.

³⁰ Idem, *Etyka protestancka i duch kapitalizmu*, przeł. Dorota Lachowska, s. 184.

³¹ Maria Hirszowicz, *Komunistyczny Lewiatan*, Paryż: Instytut Literacki 1973.

³² Zob. np. Marek Krajewski, *Kultury kultury popularnej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2003, s. 97.

³³ Joanna Kusiak, *Kto zamieszka w żelaznej klatce? Max Weber, Walter Benjamin i mitologie odczarowanej nowoczesności*, w: *Dawne idee, nowe problemy*, red. Paweł Śpiewak, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2010, s. 77.

³⁴ Zdzisław Krasnodębski, *M. Weber*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1999, s. 97.

³⁵ Ibidem s. 108.

³⁶ Zob. np. Stanisław Filipowicz, *Demokracja. O władzy iluzji w świecie rozumu*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf 2007.

³⁷ Sławomir Łodziński, Prezentacja *Nowoczesność, „późna nowoczesność” i globalizacja*, www.is.uw.edu.pl/wp-content/uploads/WDS-2016-2017-nr-13-14.ppt [dostęp 3.04.2017].

Rzecz jasna metafora żelaznej klatki nie byłaby tak często cytowana i parafrazowana, gdyby nie trafiła na podatny grunt, okazując się wyrazistym, jaskrawym obrazem wad kapitalizmu, stechnicyzowanej racjonalności, biurokracji, a także współczesności w ogóle, i to obrazem popartym autorytetem jednego z ojców założycieli socjologii. Choć wiedza o tym, że „żelazna klatka kapitalizmu” pochodzi z niewierności w tłumaczeniu, jest dość powszechna – odnotowuje to nawet źródło bibliograficzne dla najbardziej leniwych, czyli Wikipedia – nierozzerwalnie scaliła się z Weberem, stając się „wędrującym pojęciem”. Dość wymownym zakrętem tej wędrówki jest decyzja niemieckiego tłumacza pracy Zygmunta Bauman’a *Globalizacja i co z tego dla ludzi wynika* (w oryginalnym brzmieniu: *Globalization: The Human Consequences*), by jej tytuł z języka angielskiego przełożyć jako *Der Mensch im Globalisierungskäfig* (Człowiek w klatce globalizacji), nawiązując do pojęcia żelaznej klatki³⁸.

* * *

Losy „żelaznej klatki” mogą stanowić impuls do dyskusji o innych problemach związanych z tłumaczeniem prac socjologicznych. Dotyczą one decyzji związanych z terminologią i metaforą języka nauki, ale także kwestii łączących się z cykulacją pojęć i prac socjologicznych. Wystarczy wspomnieć *boom* na przekłady anglojęzyczne Webera wiele lat po jego śmierci i związany z nim globalny wzrost popularności jego prac. Dziś szokować może nieznamość dorobku Webera wśród anglojęzycznych badaczy społecznych jeszcze w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku. Stanisław Andreski pisze w przedmowie do swojej książki *Maxa Webera olśnienia i pomyłki* „Już po przeczytaniu fragmentów książki [egzemplarza *Wirtschaft und Gesellschaft* zdobytego przez Andreskiego w czasie alianckiej okupacji Niemiec za żywność i papierosy – M.C.] Radcliffe-Brown powiedział: «To rzeczywiście diabelnie dobra rzecz [...]. Jaka szkoda, że nikt nie powiedział mi o niej wcześniej»³⁹. Jest to kolejna ilustracja koniecznego warunku obecności dzieła w międzynarodowym dyskursie – jego wersji anglojęzycznej.

Stwierdzenie, że rola tłumacza jest rolą aktywną, twórczą, powiązaną z wieloma kontekstami społecznymi, nie jest w przekładoznawstwie niczym nowym, szczególnie po tzw. zwrocie kulturowym, jaki nastąpił w tej dyscyplinie. Można jednak dodać, że – czy tego chcemy, czy nie – w dobie hegemonii angielszczyzny, szczególnie w kontekście publikacji naukowych, pozycja tłumacza na język angielski jest wyjątkowa. Jest tak, ponieważ jego swoisty akt uznania, jakim bywa przekład, ma swoje konsekwencje nie tylko dla odbiorców anglojęzycznych, ale, niekoniecznie zgodnie z intencją owego tłumacza, może dotyczyć odczytań także w innych językach. Gdy w roku 1973 Parsons przechodził na emeryturę, spytany przez dziennikarza „New York Times” o swoje największe dokonanie w dziedzinie socjologii, nie wspomniał o słynnej strukturalno-funkcjonalnej teorii systemu ani o wkładzie w instytucjonalizację socjologii w Stanach Zjednoczonych, lecz wskazał właśnie na swoje tłumaczenie *Etyki protestanckiej i ducha kapitalizmu*

³⁸ Por. Peter Baehr, *The iron cage...*, s. 169.

³⁹ Stanisław Andreski, *Maxa Webera olśnienia i pomyłki*, przeł. Kazimierz Z. Sowa, Warszawa: PWN 1992, s. 12.

sprzed czterdziestu lat, dzięki któremu „sprowadził” Weberowskie koncepcje religii i kapitalizmu do świata anglosaskiego. „Przypadła mi w udziale szczególna rola pośrednika”⁴⁰. Jak się okazuje, owo pośrednictwo wykracza daleko poza strefę języka angielskiego.

Pozostaje jednak pytanie o intencję autora. Co, jeśli, jak w omawianym przypadku, wierność przekładu zostanie zakwestionowana? Da się na to pytanie odpowiedzieć dwojako: przewrotnie lub perspektywicznie. Po pierwsze, można stwierdzić, że pytanie o identyczność, doskonałą precyzję w przekazywaniu znaczeń jest w dyskursie o tłumaczeniu od dawna *démodé*. Już Ezra Pound, uważany z ojca modernistycznej myśli przekładowej, twierdził, że tłumaczenia „nie należy postrzegać przede wszystkim przez pryzmat związku z tekstem wyjściowym [...]. Co więcej, głównym kryterium oceny tłumaczenia ma być już nie wierność czy adekwatność wobec oryginału, lecz miejsce w literaturze języka docelowego”⁴¹. Przekład zatem powinien być zrozumiały dla czytelnika, żyć własnym życiem, czego angielskiej wersji *Etyki...* odmówić nie można. Druga odpowiedź wiąże się z nieostatecznym charakterem tłumaczenia. Walter Benjamin pisał „wszelki przekład jest jedynie pewnym tymczasowym sposobem radzenia sobie z obcością języków. Żadne inne rozwiązanie problemu tej obcości – nie przemijające i tymczasowe, lecz natychmiastowe i ostateczne – nie jest ludziom dane, a w każdym razie nie należy o nie bezpośrednio zabiegać”⁴². Czerpiąc z dorobku Benjamin Mieke Bal posługuje się w tym kontekście lapidarnym stwierdzeniem „tymczasowe ostatnie słowo”⁴³. „Potrafię lepiej (niż inni tłumacze): w tych dwóch słowach kryje się jedna z możliwych i chyba najautentyczniejsza odpowiedź na pytanie, po co się tłumaczy wiersz już przez kogoś przetłumaczony”⁴⁴. To stwierdzenie Stanisława Barańczaka można zastosować także do przekładu tekstu naukowego. W 2002 r., niemal sto lat po tym, jak Weber opublikował swoje dzieło o związkach religii i kapitalizmu, pojawił się jego nowy anglojęzyczny przekład autorstwa Petera Baehra i Gordona C. Wellsa, w którym żelazną klatkę zastąpiła stalowa skorupa⁴⁵. Wyeliminowano także inne błędy obecne w poprzednich przekładach. Kwestia recepcji nowej odsłony *Etyki protestanckiej i ducha kapitalizmu* pozostaje otwarta, choć pozycja „żelaznej klatki” wydaje się niezagrożona.

⁴⁰ Robert Reinhold, *A Mentor of Sociologists Retires After 42 Years at Harvard Post*, „The New York Times”, 14.06.1973, <http://www.nytimes.com/1973/06/14/archives/a-mentor-of-sociologists-retires-after-42-years-at-harvard-post.html> [dostęp 3.04.2017].

⁴¹ Michael Cronin, *Przekład w epoce cyfrowej*, przeł. Marta Błaszowska et al., Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2016, s. 108.

⁴² Walter Benjamin, *Zadanie tłumacza*, przeł. Adam Lipszyc, „Literatura na Świecie” 2011, nr 5–6 (478–479), s. 33.

⁴³ Mieke Bal, *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych. Krótki przewodnik*, przeł. Marta Bucholc, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2012.

⁴⁴ Stanisław Barańczak, *Ocalone w tłumaczeniu. Szkice o warsztacie tłumacza poezji z dodatkiem malej antologii przekładów-problemów*, Kraków: Wydawnictwo a5 2004, s. 15.

⁴⁵ Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism and Other Writings*, przeł. Peter Baehr, Gordon C. Wells, New York, Victoria, Toronto, Auckland: Penguin Books 2002.

BIBLIOGRAFIA

- Andreski Stanisław, *Maksa Webera oślnienia i pomyłki*, przeł. Kazimierz Z. Sowa, Warszawa: PWN 1992.
- Baehr Peter, *The iron cage and the shell as hard as steel: Parsons, Weber, and the stalhartes Gehäuse metaphor in the protestant ethic and the spirit of capitalism*, „History and Theory” 2001, vol. 40, nr 2, s. 153–169.
- Bal Mieke, *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych. Krótki przewodnik*, przeł. Marta Bucholc, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2012.
- Barańczak Stanisław, *Ocalone w tłumaczeniu. Szkice o warsztacie tłumacza poezji z dodatkiem małej antologii przekładów-problemów*, Kraków: Wydawnictwo a5 2004.
- Benjamin Walter, *Zadanie tłumacza*, „Literatura na Świecie” 2011, nr 5–6 (478–479), s. 27–41.
- Bucholc Marta, *Weber wytłumaczony. „Etyka protestancka i duch kapitalizmu” Maxa Webera*, „Kultura Liberalna” 2011, nr 154 (52), <http://kulturaliberalna.pl/2011/12/20/bucholc-weber-wytumaczony-%E2%80%99Etyka-protestancka-i-duch-kapitalizmu%E2%80%9D-maxa-webera> [dostęp 3.04.2017].
- Bunyan John, *Wędrowka pielgrzyma*, <http://www.zajezusem.com/pdf/Pielgrzymcz1.pdf> [dostęp 3.04.2017].
- Cronin Michael, *Przekład w epoce cyfrowej*, przeł. Marta Błaszowska et al., Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2016.
- DiMaggio Paul J., Powell Walter W., *Nowe spojrzenie na „żelazną klatkę”: instytucjonalny izomorfizm i racjonalność zbiorowa*, przeł. Aleksandra Lompart, w: *Współczesne teorie socjologiczne*, red. Aleksandra Jasińska-Kania, Lech M. Nijakowski, Jerzy Szacki, Marek Ziółkowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2006.
- Filipowicz Stanisław, *Demokracja. O władzy iluzji w świecie rozumu*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf 2007.
- Fleck Ludwik, *Powstanie i rozwój faktu naukowego. Wprowadzenie do nauki o stylu myślowym i kolektywie myślowym*, przeł. Maria Tuszkiewicz, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie 1986.
- Ghosh Peter, *Some problems with Talcott Parsons' version of the protestant ethic*, „Archives Européenes de Sociologie” 1994, vol. 35, s. 104–123.
- Hinkle Gisela, *The Americanization of Max Weber*, „Current Perspectives in Social Theory” 1986, nr 7, s. 87–104.
- Hirszowicz Maria, *Komunistyczny Lewiatan*, Paryż: Instytut Literacki 1973.
- Kalberg Stephen, *The Modern World as a Monolithic Iron Cage? Utilizing Max Weber to define the internal dynamics of the American political culture today*, „Max Weber Studies” 2001, vol. 1, nr 2, s. 178–195.
- Krajewski Marek, *Kultury kultury popularnej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2003.
- Krasnodębski Zdzisław, *M. Weber*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1999.
- Kusiak Joanna, *Kto zamieszka w żelaznej klatce? Max Weber, Walter Benjamin i mitologie oczarowanej nowoczesności*, w: *Dawne idee, nowe problemy*, red. Paweł Śpiewak, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2010, s. 67–88.
- Łodziński Sławomir, *Prezentacja Nowoczesność. „późna nowoczesność” i globalizacja*, www.is.uw.edu.pl/wp-content/uploads/WDS-2016-2017-nr-13-14.ppt [dostęp 3.04.2017].
- Max Weber. Szkice z socjologii religii*, red. Stanisław Kozyr-Kowalski, przeł. Jerzy Prokopiuk, Henryk Wandowski, Warszawa: „Książka i Wiedza” 1984.
- Merton Robert, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, przeł. Ewa Morawska, Jerzy Wertenstein-Żuławski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002.
- Reinhold Robert, *A Mentor of Sociologists Retires After 42 Years at Harvard Post*, „The New York Times”, 14.06.1973, <http://www.nytimes.com/1973/06/14/archives/a-mentor-of-sociologists-retires-after-42-years-at-harvard-post.html> [dostęp 3.04.2017].
- Ritzer George, *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, przeł. Sławomir Magala, Warszawa: Muza 1999.
- Roth Guenther, *Interpreting and Translating Max Weber*, „International Sociology” 1992, vol. 7, nr 4, s. 449–459.

- Sica Alan, *Weber, Irrationality and Social Order*, Berkeley–Los Angeles: University of California Press 1988.
- Weber Marianne, *Max Weber. Ein Lebensbild*, Tübingen 1926. Cyt. za: Reinhard Bendix, *Max Weber. Portret uczonego*, przeł. Karol Jakubowicz, Warszawa: PWN 1975.
- Weber Max, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik” 1904, nr 20, s. 1–54 oraz 1905, nr 21, s. 1–110.
- Weber Max, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, przeł. Jan Miziński, Lublin: Test 1994.
- Weber Max, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, przeł. Bogdan Baran, Jan Miziński, Warszawa: Aletheia 2010.
- Weber Max, *Etyka protestancka i duch kapitalizmu*, przeł. Dorota Lachowska, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2011.
- Weber Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, przeł. Talcott Parsons, London: George Allen & Unwin Ltd., New York: Charles Scribner’s Sons 1930.
- Weber Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism and Other Writings*, przeł. Peter Baehr, Gordon C. Wells, New York, Victoria, Toronto, Auckland: Penguin Books 2002.

TEMPORARY LAST WORD. “IRON CAGE OF CAPITALISM” OF MAX WEBER AND TALCOTT PARSONS

Summary

The aim of the article is to trace the concept of the “iron cage of capitalism” attributed to one of fathers-founders of sociology, Max Weber. The author presents the origin of the concept – a controversial decision of Talcott Parsons, a famous sociologist and the first translator of Weber’s work *The Ethics of Protestantism and the Spirit of Capitalism* into English. Moreover, the presence of the “iron cage” in selected translations and original works in Polish and English is discussed.

Trans. Izabela Ślusarek